

КЫРГЫЗСТАНДА ГИДРОЭНЕРГЕТИКАНЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ ТОСКООЛДУКТАР

Мыктыбек уулу Азизбек, окутуучуky.jaa89@gmail.com*Ашыралиева Лунара Алмасбековна*asyralievalunara@gmail.com*Б. Осмонов ат. ЖАМУ ТИПФ, Таш-Көмүр ш.*

Аннотация: Кыргызстан зор гидроэнергетикалык потенциалга ээ өлкө жана бул көрсөткүч боюнча КМШ өлкөлөрүндө Россия жана Тажикстандан кийин үчүнчү орунда турат. Өлкөдө өндүрүлгөн жалпы электр энергиясынын 90% гидроэнергетикага туура келет. Ошол эле учурда Кыргызстандын гидроэнергетикалык потенциалы жылына 140 млрд кВт саатка жакын болсо дагы өндүрүлгөн электр энергиянын жалпы көлөмү 15 115,2 млн кВт саатты түзүп, 15%дан ашык эмес пайдаланылып жатканын айтууга болот. Бул макалада биз гидроэнергетика тармагындагы иштердин азыркы абалынын себептеринин укуктук аспектилерин карап чыгууга жана түшүнүүгө аракет кылабыз, Кыргызстанда гидроэнергетиканын өнүгүшүнө эмне тоскоол болуп жатканын аныктап, биздин оюбузча, Кыргызстандын гидроэнергетика тармагын өнүктүрүүгө түрткү болгон мыйзамдуу чараларды сунуштайбыз.

Түйүндүү сөздөр: – Чакан ГЭС, инвестор, энергетикадагы көйгөйлөр, атаандаштыктын жоктугу, дифференцияланган тариф, мамлекеттик-жеке өнөктөштүк, ГЭСтерди куруу укугу.

ПРЕПЯТСТВИЯ К РАЗВИТИЮ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Мыктыбек уулу Азизбек, преподавательky.jaa89@gmail.com*Ашыралиева Лунара Алмасбековна*asyralievalunara@gmail.com*ТИПФ ЖАГУ им. Б. Осмонова, г. Таш-Кумыр*

Аннотация: Кыргызстан обладает огромным гидроэнергетическим потенциалом и является третьей по величине страной СНГ после России и Таджикистана. На гидроэнергетику приходится 90% всей выработки электроэнергии в стране. При этом, несмотря на то, что гидроэнергетический потенциал Кыргызстана составляет около 140 млрд. кВт·ч в год, общий объем вырабатываемой электроэнергии составляет 15,115 млрд. кВт·ч, что используется не более 15%. В этой статье мы пытаемся рассмотреть и понять правовые аспекты причин текущего состояния дел в гидроэнергетическом секторе, выявить препятствия на пути развития гидроэнергетики в Кыргызстане и, на наш взгляд, предложить правовые меры, способствующие развитию гидроэнергетики Кыргызстана.

Ключевые слова: – Малая ГЭС, инвестор, энергетические проблемы, отсутствие конкуренции, дифференцированные тарифы, государственно-частное партнерство, право на строительство ГЭС.

OBSTACLES TO THE DEVELOPMENT OF HYDROPOWER SECTOR IN KYRGYZSTAN

*Myktybek uulu Azizbek, ky.jaa89@gmail.com**Ashyralieva Lunara Almasbekovna*asyralievalunara@gmail.com*TEPF JASU named after B. Osmonov,**Tash-Kumyr city.*

Annotation: Kyrgyzstan has enormous hydropower potential and is the third largest CIS country after Russia and Tajikistan. Hydropower accounts for 90% of all electricity generation in

the country. At the same time, despite the fact that the hydropower potential of Kyrgyzstan is about 140 billion kWh per year, the total volume of generated electricity is 15.115 billion kWh, which is not more than 15% used. In this article, we will try to consider and understand the legal aspects of the causes of the current state of affairs in the hydropower industry, find out what hinders the development of hydropower in Kyrgyzstan and propose legal measures that, in our opinion, can give impetus to the development of the hydropower industry in Kyrgyzstan.

Keywords: – Small hydroelectric power station, investor, energy problems, lack of competition, differentiated tariffs, public-private partnership, the right to build a hydroelectric power station.

Кыргыз Республикасында электр станцияларынын жалпы кубаттуулугу 3787 МВт, анын ичинде жалпы кубаттуулугу 3071 МВт болгон 18 гидроэлектрстанция (мындан ары - ГЭС) жана жалпы кубаттуулугу 716 МВт болгон 2 жылуулук электр борбору (мындан ары - ЖЭБ). 2019-жылы Кыргыз Республикасында өздүк ички керектөөгө жалпы өндүрүлгөн электр энергиясынын 87%ын түздү.[4]

Кыргызстандын электр энергетика тармагы улуттук экономиканын абалына жана өнүгүү келечегине чечүүчү таасирин тийгизет: анын үлүшүнө ИДПнын 3,9% жана өнөр жай өндүрүшүнүн 16%, республикалык бюджеттин кирешесинин 10% жакыны туура келет.[5]

Кыргызстан Казакстан Республикасына, Кытай Эл Республикасына, Тажикстан Республикасына жана Өзбекстан Республикасына электр энергиясын экспорттойт. Келечекте электр энергиясын Пакистан менен Ооганстанга экспорттоо да пландалууда. 2020-жылы электр энергиясын экспорттоо 300,1 млн кВт/саатты түздү. Республикада электр энергиясынын 80%тен ашыгы Нарын дарыясындагы Токтогул каскадындагы ГЭСтерде өндүрүлөт. Калган электр энергиясын ТЭЦ (Бишкек жана Ош шаарларындагы ЖЭБ) өндүрөт. Ошол эле учурда электр энергиясын иштеп чыгаруунун жалпы көлөмүндө чакан жана орто энергетиканын үлүшү анча чоң эмес жана 0,5% ашпайт. [6]

Бирок, Кыргызстандын экономикасынын өнүгүшүнө кубаттуу түрткү бере турган олуттуу гидроэнергетикалык потенциалга карабастан, биздин республика ушул кезге чейин табият тартуулаган пайдалардан каалаган натыйжаны ала элек. Анын үстүнө бүгүнкү күндө өлкөнүн энергетика тармагы жабдыктардын, биринчи кезекте электр берүү жана бөлүштүрүүчү тармактардын, электр чубалгыларынын, трансформаторлордун ж.б. начарлоосунан улам кризистик абалда турат.

Өлкөбүздүн гидроэнергетика тармагындагы актуалдуу маселелердин айрымдары болуп мамлекеттик жөнгө салуу, тарифтерди белгилөөнүн колдонуудагы системасынын натыйжалуулугу, лицензиялоо, ГЭСтерди курууга укуктарды алуу, мыйзамдардагы көйгөйлөр саналат.

Себептери.

Кыргызстандын гидроэнергетикасын өнүктүрүүгө тоскоол болгон себептерди түшүнүү үчүн жеке инвестордун көйгөйлөрүн изилдөө зарыл. Төмөндө биздин оюбузча инвесторлордун негизги көйгөйлөрү кыскача көрсөтүлгөн:

- **Электр энергиясын өндүрүүдө, бөлүштүрүүдө жана сатууда атаандаштыктын жоктугу**, бул мамлекеттик энергетикалык компаниялардын монополиясынын жана чакан жана орто энергетиканын начар өнүгүшүнүн натыйжасы;

- **Өндүрүлгөн электр энергиясына рыноктук баа механизминин жоктугу**. Учурда электр энергиясын сатуунун тарифтери Кыргыз Республикасынын Энергетика жана өнөр жай министрлигине караштуу Отун-энергетика комплексин жөнгө салуу мамлекеттик департаменти тарабынан Жогорку Кеңештин макулдугу менен мамлекет тарабынан бекитилет. Электр энергиясын өндүрүүгө, өткөрүүгө, бөлүштүрүүгө, жабдууларды тейлөөгө жана башка ага байланыштуу реалдуу рыноктук чыгымдарды эсепке албаган электр энергиясына болгон төмөнкү баадагы тарифтер инвесторлорго туура келбейт, анткени

ГЭСтерди курууга жумшалган инвестициялар негизсиз көп убакытта өз натыйжасын берет, бул пайдасыз;

• **Мыйзамдардагы көйгөйлөр, ГЭСти куруу укугуна уруксат алуунун татаал процедурасы, электр энергиясына байланыштуу ишмердиктин ар кандай түрүнө: өндүрүү, өткөрүү, бөлүштүрүү, сатуу, импорттоо, экспорттоо үчүн ар кандай лицензияларды алуу зарылчылыгы.** Тармакты мамлекет тарабынан ашыкча жөнгө салуу байкалууда, лицензиялардын санын кыскартуу жана уруксат алуу жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү, ошондой эле мыйзамдардагы орун алган көйгөйлөрдү жоюу зарыл;

• **Мамлекеттик органдардагы, анын ичинде соттордогу коррупция,** инвестор ыйгарым укуктуу органдарга кайрылууга же Кыргыз Республикасынын сотторунда талаш-тартыштарды кароого катышууга кездешет. Практика көрсөткөндөй, бул факт жеке инвестор үчүн жана, өзгөчө, чет өлкөлүк инвестор үчүн кээде чечүүчү мааниге ээ болот;

• **Өлкөдө саясий туруксуздук.** 2005-жылы, андан бери 3 жолу өлкөдө жогорку саясий жетекчиликтин алмашуусуна алып келген окуялар болуп өттү. Кыргыз Республикасынын Убактылуу Өкмөтү тарабынан 2010-жылы Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын бузуу менен жүргүзүлгөн улутташтыруу өзүнчө тема болуп саналат. Мунун баары чогуу алганда инвестициялык климатка жана бүтүндөй өлкөнүн эл аралык аброюна күчтүү сокку болду.

Жогорудагы көйгөйлөрдүн, себептердин маңызы төмөндө Кыргызстандын гидроэнергетика тармагын өнүктүрүү боюнча сунуштар менен бирге кененирээк көрсөтүлөт.

Сунуштар.

1. Электр энергиясын өндүрүүдө, бөлүштүрүүдө жана сатууда атаандаштыктын жоктугу көйгөйүн чакан жана орто энергетиканы өнүктүрүү жолу менен чечсе болот.

Өлкөнүн энергетикалык коопсуздугун жогорулатуу жана республиканын экспорттук потенциалын жогорулатуу максатында Камбар-Ата №1 жана 2 ГЭСтер, Жогорку-Нарын ГЭСтер каскады сыяктуу ири энергетикалык объектилерди куруу менен катар жетиштүү гидроэнергетикалык потенциалы бар чакан жана орто ГЭСтердин курулушуна дем берүү максатка ылайыктуу.

Инвесторлорду биринчи кезекте гидротехникалык курулуштар (плотиналар) курулуп жаткан чакан жана орто ГЭСтердин, атап айтканда, Талас районундагы Киров ГЭСи – 23 МВт, Ысык-Көл районундагы Ортотокой ГЭСи - 20 МВт, Ош облусундагы Папан ГЭСи - 20 МВт, Баткен областындагы Төрткүл ГЭСи - 8 МВт курулушун бүткөрүүгө инвестиция тартууга түрткү берүү керек.[6].

Мындан тышкары, артыкчылык катары мурда иштеп жаткан ГЭСтерди калыбына келтирүүгө инвестицияларды тартуу керек (мисалы, Чүй облусундагы Сокулук-1 жана Сокулук-2 ГЭСтери, Нарын облусундагы Ат-Башы ГЭСи, Ысык-Көл облусундагы Арасан ГЭСи ж.б.).[6]

Негиздеме:

(а) энергетикалык өндүрүүчү кубаттуулуктарды Кыргыз Республикасынын бүткүл аймагында бирдей бөлүштүрүү.

(б) Нарын дарыясынын жана ушул дарыяда буга чейин иштеп жаткан жана курулушу пландаштырылган ири ГЭСтер каскадынын жүзүн азайтуу;

(в) чакан жана орто ГЭСтерде өндүрүлгөн энергиянын эсебинен алыскы шаарларда, айылдарда жана поселкаларда иштеп жаткан жана болочоктогу өнөр жай объектилеринин керектөөчүлөрүнүн электр энергиясынын тартыштыгы көйгөйүн чечүү.

(г) Чакан жана орто ГЭСтердин курулушуна дем берүү керектөөчүлөргө азыркы учурда Кыргызстандын рыногунда монополиясы бар ири өндүрүүчүлөрдүн альтернативасын берүү аркылуу өлкөнүн энергетика рыногунда атаандаштыкты жакшыртат.

(д) чакан жана орто ГЭСтерди тейлөө үчүн жаңы жумуш орундарын түзүү (биринчи кезекте региондордо).

(е) өлкөдө электр энергиясын өндүрүүнүн өсүшүн камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү

2. Эгерде керектөөчүлөрдүн бардык категориялары үчүн электр энергиясына дифференцияланган тарифти “ким көп керектесе, көбүрөөк төлөйт” принциби боюнча белгилөө мүмкүнчүлүгүн карасак, өндүрүлгөн электр энергиясына баа түзүүнүн рыноктук механизмдеринин жоктугу көйгөйүн чечүүгө болот.

Негиздеме:

Калктын айрым топторунун электр энергиясын керектөөнүн ар кандай көрсөткүчтөрүн камтыган электр энергиясын керектөөчүлөрдүн жетишээрлик чоң стратификациясынын шартында бирдиктүү белгиленген тарифти дифференцияланганга алмаштыруу максатка ылайыктуу болот, анын өлчөмү «Ким көп керектесе, ал көбүрөөк төлөйт» деген принцип боюнча керектелген электр энергиясынын көлөмүнө жараша болот.

Дифференцияланган тариф социалдык жактан адилеттүү жана негиздүү болуп көрүнүп, төмөнкү натыйжаларга жетишүүгө мүмкүндүк берет:

(а) электр энергиясын сатуудан түшкөн акча каражаттарын көбөйтүү;

(б) энергетика тармагы мамлекет үчүн олуттуу киреше ала баштайт;

(в) энергетикалык компаниялар эскирген жабдууларды алмаштырууга, жаңы станцияларды жана электр берүү линияларын куруу үчүн каражатка ээ болушат;

(г) чакан жана орто ГЭСтерди курууга акча каражаттарын инвестициялоочу жеке инвесторлор үчүн дифференцияланган тариф кошумча стимул болот, ал ГЭСти курууга инвестицияланган финансылык жана материалдык ресурстарды кыска мөөнөттө актоо мөөнөтүн кепилдейт.

3. ГЭСтерди куруу, реконструкциялоо жана эксплуатациялоо долбоорлорун ишке ашырууда мамлекеттик-жеке өнөктөштүк механизмдин колдонуу чакан жана орто энергетиканы өнүктүрүүгө жакшы түрткү бериши мүмкүн.

Гидроэнергетика тармагы Кыргыз Республикасынын экономикасынын стратегиялык тармактарынын бирине кирет, ошону менен бирге энергетикалык объектилерди, өзгөчө ири ГЭСтерди мамлекеттин менчигинде сактап калуу мамлекет үчүн артыкчылыктуу. Бирок ошол эле учурда бул тармакка инвесторлорду тартмайынча аны сапаттуу өнүктүрүү, модернизациялоо, эскирген жабдууларды алмаштыруу, жаңы энергетикалык кубаттуулуктарды куруу мүмкүн эмес. Ушуга байланыштуу энергетика тармагын башкаруунун мындай механизмдерин киргизүү зарыл, бул жеке бизнес менен мамлекеттин кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту сактайт.

Бул максатка жетүү үчүн инструменттердин бири болуп жаңы энергетикалык объектилерди курууда, реконструкциялоодо жана андан ары эксплуатациялоодо мамлекеттик-жеке өнөктөштүк (мындан ары - МЖӨ) саналат.

Стратегиялык энергетика объектилерин менчиктештирип, жеке колго өткөрбөй, курулган же реконструкцияланган ГЭСтер мамлекеттин менчигинде калган шартта инвестор менен МЖӨ негизинде өз ара аракеттенүү мамлекет үчүн пайдалуураак.

4. Инвесторлор үчүн көйгөйлөрдү жоюу жана лицензиялык жол-жоболорду жөнөкөйлөтүү жана аны оптималдаштыруу максатында мыйзамдардагы көйгөйлөрдү, ГЭСтерди куруу укугуна уруксат алуунун татаал жол-жобосун, лицензиялык маселелер жана гидроэнергетика чөйрөсүндөгү башка актуалдуу маселелерди колдонуудагы мыйзамдарды талдоо жана өзгөртүү жолу менен чечилиши мүмкүн.

Негиздеме:

- «Чакан ГЭС» жана «орто ГЭС» түшүнүктөрүнө мыйзамдык аныктамаларды берүү жана чакан жана орто ГЭСтерди курууга укуктарды алууга байланышкан жол-жоболорду жөнөкөйлөтүү зарыл.

- чакан жана орто ГЭСтерди курууга уруксат алуу жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү, лицензиялоо системасын оптималдаштыруу

- Кыргызстандын гидроэнергетикасын өнүктүрүүгө инвестиция салууга инвесторлорду стимулдаштыруу боюнча чараларды мыйзамдуу түрдө караштыруу.

Жыйынтык

Бул макалада биз өлкөдөгү коррупция жана саясий туруксуздук менен байланышкан көйгөйлөрдү жоюу боюнча өз сунушубузду бердик. Биздин оюбузча, макаланын тармактык багытын эске алганда, мындай сунуштар ашыкча болбойт, анткени коррупция жана саясий туруксуздук сыяктуу көйгөйлөр системалуу мүнөзгө ээ жана гидроэнергетиканы өнүктүрүүгө гана эмес, бүтүндөй экономикага таасирин тийгизет. Бирок, бул өзүнчө тема.

Белгилүү болгондой, ар кандай көйгөйдү чечүүнүн эң оптималдуу жолу - аны пайда кылган себептерди жоюу. Бул макаланын алкагында биз Кыргызстандын гидроэнергетика тармагындагы орун алган көйгөйлөрдүн себептерин аныктоого жана аларды чечүүнүн мүмкүн болгон жолдоруна өз көз карашыбызды берүүгө аракет кылдык.

Колдонулган адабияттар

1. Алымкулов К.А. Измайлов К. Проблемы электроэнергетики Кыргызстана. – Бишкек: «Инсапат», 2008. – 75 с.
2. Беляков Ю.П., Рахимов К.Р. Гидроэнергетика Кыргызстана. – Бишкек: ИЦ «Техник» КГТУ. 2006. - 216 с.
3. Алымкулов К.А., Беляков Ю.П. Энергетика и энергетики Кыргызской Республики от А до Я. – Бишкек: ИА КР. 2016. – 311 с.
4. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жылдын 8-сентябрындагы №540 токтому менен жактырылган 2012-2017-жылдарга энергетиканы өнүктүрүү стратегиясынын долбоору.
5. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2008-жылдын 24-апрелиндеги №346-IV токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Улуттук энергетикалык программасы жана 2025-жылга чейин отун-энергетика комплексин өнүктүрүү стратегиясы.
6. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 14-октябрындагы №365 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасында чакан жана орто энергетиканы өнүктүрүү программасы.